

Grote Denkers durven te twijfelen

Filosofieles over kiezen en vrijheid op het Hyperion Lyceum

Geert Bors

Op het Amsterdamse Hyperion Lyceum is er het onderbouwvak 'Grote Denkers'. En ja, daarmee doelen ze op de grootheden, die de loop van onze ideeëngeschiedenis bepaald hebben. Maar vooral ook op de leerlingen zelf. Met hen gaan filosoofleraar Simon Verwer en historicus Jasper Rijjma het gesprek aan over kiezen en vrijheid. "Keuzes moet je ook leren maken. En hoe meer je oefent in kiezen, hoe meer keuzevrijheid je je kunt permitteren."

Myrthe en Juni hebben zich herpakt. Ze staan voor hun klasgenoten – 5 vwo – die gekozen hebben voor het vak filosofie. Ze hebben een inleiding voorbereid over de Franse Verlichtingsdenker René Descartes, de grondlegger van ons moderne denken. Nou ja, 'vorbereid'... Omdat de derde klasgenote van het groepje ziek was, waren ze er gemakshalve vanuit gegaan dat hun presentatie niet door zou gaan. En dus hebben ze hun voorwerk niet helemaal afgemaakt en werken ze zich nu met enige aarzeling door de kernideeën van Descartes heen.

Toch gaat het best voortvarend, met wat hulp van filosoofleraar Simon Verwer. Descartes wordt geïntroduceerd als advocaat, arts en filosoof, die leefde in de zeventiende eeuw, de tijd dat de Verlichting opkwam. "Het uitgangspunt van de Verlichting was het vertrouwen in de Rede en het verstand", zegt Myrthe. Aan de hand van een vraag van Simon werken ze er naartoe wat die arts en advocaat met de Rede zou kunnen hebben. "Als arts wil je goede diagnoses

stellen: wie is de patiënt? Wat zegt hij dat hij voelt? Wat zie ik aan zijn lichaam? Je hebt dus een scherp observatievermogen en goede, zuivere kennis nodig – kennis over het lichaam en over de werking van medicijnen. Hoe kom je aan die goede kennis?" Zo werd Descartes de man van de methodische twijfel, leggen de leerlingen uit: alles in de waarneembare wereld begon hij kritisch te bezien, op zoek naar een fundament voor een absolute, onbetwifelbare, onvergankelijke kennis. Waar kon hij zeker van zijn? Wat bestond echt? Hij raakte een filosofisch nulpunt: het enige waarover hij niet kon twijfelen, was dat hij aan het twijfelen was. Dat er dus iets moest bestaan – noem het een subject – dat aan het twijfelen was. Daarmee werd zijn fameuze uitspraak *cogito ergo sum*, ik denk dus ik besta geboren.

Simon pakt de les daarna over en verdiept het exposé van Myrthe en Juni verder. Twijfelen, kiezen, zeker weten – daarover gaat het in de les. Maar daarover gaat het ook in de groep. Meermalen verbreekt Simon de

onderwijswerkelijkheid waarin een expert zijn pupillen onderwijst en geeft hij hen een blik in de machinekamer van het onderwijs, van hoe je als leraar overwegingen maakt, van hoe je stof tot je kunt nemen en overbrengt, van hoe hij moedwillig zijn leerlingen uitdaagt en van ze verwacht dat ze steeds meer autonomie en verantwoordelijkheid kunnen en willen dragen, van hoe je daarin keuzes kunt maken. Bijvoorbeeld dat het wel een makkelijke, maar geen risicoloze beslissing was, om te denken dat de presentatie niet door zou gaan.

Goede gedachtes bij jezelf ontdekken

Het Hyperion Lyceum, in Amsterdam-Noord, is een school die een klassiek gymnasium-programma met Grieks en Latijn aanbiedt en daarnaast een atheneum-plus-traject, waarbij je je voor drie alternatieve verdiepvakken kiest: Logica en Argumentatieleer, Lifestyle Informatics en Grote Denkers. Met o.a. Jasper Rijpma werkte Verwer het curriculum voor de onderbouw uit, dat als bovenbouwwak filosofie een vervolg krijgt. Met een korte pauze in dit blokkur wandelt Verwer door de centrale gang. Op de halve vloer staan rijen en rijen skischoenen opgesteld, die gepast worden door leerlingen. "Wie zich heeft ingetekend, mag vandaag schoenen ophalen. We gaan binnenkort op wintersport", legt hij uit. "Die Grote Denkers – dat zijn de mensen die we bestuderen. Maar het heeft een dubbele betekenis, want we benaderen onze leerlingen óók als denkers. Wat we laten zien, is dat kritisch denken over jezelf en je wereld niet iets vanzelfsprekends is en ook niet stuurloos, maar dat je jezelf kunt leren denken. Grote Denkers is daarmee een oefening in persoonsvorming, in subjectwording."

"Neem Descartes", gaat hij verder. "Zijn twijfelexperiment is natuurlijk belangrijk geweest in de ideeëngeschiedenis van Europa, dus hij hoort in ons aanbod. Waar het daarnaast nog meer om gaat, is of leerlingen het zelf fijn vinden om te twijfelen. Hoeveel onzekerheid durf je aan? Wanneer kies je ervoor te twijfelen of het juist uit de weg te gaan? Durven twijfelen is een belangrijke karaktertrek van een

kritische geest. Dat is hoe we Grote Denkers als oefening in persoonsvorming bedoelen, als een manier om goede gedachten bij jezelf te ontdekken."

'Keuzes moet je leren maken'

In het lokaal zijn wat tafels weggeschoven. De groep zit in een knusse kring met een man of vijftien. Het is tijd voor een Socratisch gesprek met als vraag: *wat is de relatie tussen kiezen en vrijheid?* Simon legt een paar spelregels uit: "Hoe kunnen we nieuwe inzichten krijgen, hoe kan een nieuwe gedachte geboren worden? Voor Socrates was een belangrijke methode om het aan persoonlijke ervaringen te koppelen. Probeer jezelf te gunnen dat je niet oordeelt, want dat zit je kennisverwerving in de weg. Probeer een houding aan te nemen, waarin je je afvraagt: 'kan ik deze uitspraak van mijn buurvrouw gebruiken om beter tot mijn argumenten te komen?'"

Na een ingelaste minuut van stilte, zegt een jongen: "Ik denk dat er een verband is tussen kiezen en vrijheid: hoe meer vrijheid je hebt, hoe meer vrijheid om te kiezen. Een slaaf heeft weinig keuzes, maar hoe groter je vrijheid, hoe groter het aantal keuzes dat je hebt." Varuna, het meisje tegenover hem, meent dat dat laatste niet per se het geval is: "Je kunt in de gevangenis zitten, waar 'je vrijheid is ontnomen' en je weinig

keuzes hebt, maar waar je toch heel veel vrijheid in je geest kunt gaan ervaren."

Meer leerlingen mengen zich in de conversatie. "Is meer keuzevrijheid een positieve zaak?", vraagt Simon na een poos. "Ja", zegt Boyd, "Hoe meer keuzevrijheid, hoe vrijer je bent. Dat geldt ook voor de samenleving waarin je leeft. Ik denk positief." "Nou," nuanceert Kick, "Soms hebben mensen ook te veel keuzes. Ik heb in een supermarkt gewerkt en daar heb je dan 120 soorten yoghurt. In communistisch Rusland had je er maar twee. Dan is de keuze voor je gemaakt. Voor sommige mensen geeft dat rust." "Als je schoenen koopt, zie je soms door de bomen het bos niet", beaamt Myrthe.

"Keuzes moet je ook leren maken", zegt Varuna. "Je wordt daar niet mee geboren. Een baby moet dat leren. En hoe meer je oefent in kiezen, hoe meer keuzevrijheid je je kunt permitteren, want dan weet je wat voor jou goed en fout is."

"Máák je wel zelf keuzes, als er zo veel invloeden van buitenaf zijn?"

Luuk oppert dat kiezen voelt als naar boven klimmen in een boom die zich steeds verder vertakt: "Aan het feit dat we hier zitten, in deze les op deze school, liggen al honderd keuzes ten grondslag. Bij elke keuze die je maakt, vertakt de boom en wordt je route verder bepaald." Leraar Simon vraagt zich hardop af hoe kiezen werkt: welke ruimte heb je daarvoor? "Nou," meent een leerling, "Vanaf je geboorte ligt er al veel vast. Je land, je milieu, je ouders, hoeveel geld er is – dat zijn allemaal factoren, die invloed hebben op de hoeveelheid keuzes die je kunt maken. Koning kan ik niet worden." Liesje stelt het nog scherper: "Máák je wel zelf keuzes, als er zo veel invloeden van buitenaf zijn? Maak je zelf je keuzes of bepaalt je samenleving die voor je?"

De consequenties van kiezen

Simon vraagt naar een eigen ervaring, "omdat Socrates stelde dat kennis zit in de concrete ervaring. Als je zo'n ervaring doordenkt, kun je straks een doorleefder antwoord geven op de openingsvraag." Al snel komt het probleem van studiekeuze en keuzestress op tafel. Pim is pas net binnengekomen, heeft haar tas weggelegd en een stoel gepakt: "Je hebt aan de ene kant wel veel keuzevrijheid, maar je hebt aan de andere kant maar vier profielen om uit te kiezen. Waar let je dan op: je cijfers? Wat je leuk vindt? Moet je al doordenken naar baankansen? In je hoofd kunnen die keuzes heel groot en belangrijk voelen, maar eigenlijk is het ook maar het invullen van een papiertje. Je kunt altijd wel van koers veranderen."

"Dat is enorm hálf waar", zegt Varuna meteen. "Ik wil docent Nederlands worden, maar als ik later bedenkt dat ik toch natuurkundige wil worden, kan dat misschien wel maar dat kost dan veel geld en veel tijd." "Ja, en het is ook wat Luuk zei", komt het vanaf de andere kant van de kring: "Als ik dokter wil worden, begint dat bij mijn profielkeuze, als ik 14 of 15 ben. Dus ja, 'alle keuzes zijn goed', maar wát je kiest heeft wel impact." "Je denkt dat je veel vrijheid hebt, maar de consequenties van je vrijheid, belemmeren die vrijheid wel, vat een ander samen. "Ik weet nog niet wat ik ga kiezen", zegt Youri, "Mijn familie zegt: 'Het maakt niet uit wat je kiest, als je maar iets gaat doen wat je leuk vindt.' Maar toen ik zei: 'Mijn keuze is misschien wel dat ik niet wil studeren', toen kreeg ik een heel andere reactie. Verbaasd, verschrikt."

Via vrolijke anekdotes over bijbaantjes en kiezen om niet te gaan rugbyen als de rest van je gezin dat wel doet, wordt het gesprek afgerond. Simon vat de hoofdpunten samen, beantwoordt individuele vragen en intussen stroomt de klas leeg. Terwijl zijn kop koffie doorloopt, kijkt Simon terug op zijn les: "Varuna had het erover

Simon Verwer

dat je kiezen ook moet leren. Ja, dan hebben wij als school, als opvoeders, ook een verantwoordelijkheid. Want wat gebeurt er als je kiest? Het omvat kennis en vaardigheden. Maar er is ook een element dat daaraan voorbijaat. Het element van jezelf worden. 'Subjectwording', zoals onderwijspedagoog Gert Biesta dat noemt. Hij zegt dat het gaat om groot leren denken en groot leren leven. Kijk, de vaardigheid van het kiezen: daar komen we als school wel aan toe, bijvoorbeeld bij beroepsoriëntatie. Maar dat andere gedeelte – durven kiezen als vorm van durven leven – dat is nog best onontgonnen terrein. En dat is toch wat je met Grote Denkers in gang wil zetten."

"Ik wil ze leren vertrouwen op hun vermogen om goede keuzes te maken."

Simon Verwer loopt naar het lokaal van zijn Grote Denkers-collega Jasper Rijpma. Ze hebben het over hun lessen en over wat kiezen op school kan betekenen. "Het gaat er vooral om dat je kinderen de les leert dat ze ertoe doen. Dat ze mogen vertrouwen op hun vermogen om goede keuzes te maken. En dat ze niet te streng voor zichzelf zijn en een zekere ontspannen verhouding gaan voelen tot keuzes maken."

Dertien eeuwen in twintig minuten

Een blokkur Grote Denkers met een brugklas. Jasper Rijpma is genomineerd als internationaal leraar van het jaar. Hij is bij de laatste vijftig, die nu worden ingedikt tot een finale tien. Achterin zijn vier jongens benieuwd hoe het ermee staat en Jasper neemt de gelegenheid in de eerste minuten dat de kinderen binnendruppelen om daar antwoord op te geven.

Ook Jasper neemt zijn leerlingen expliciet mee in zijn onderwijsoverwegingen. Bijvoorbeeld hoe Simon Verwer hem een 'cijferjunkie' noemt, terwijl hij zelf vindt dat Simon te weinig cijfers geeft en hoe ze nu overeengekomen zijn om één cijfer te geven voor het periodeschrift. Over zijn programma voor de les, vertelt hij: "Vijf jaar geleden was ik mentor van een eerste

klas. Op woensdag was ik vrij en toen ben ik een dag mee gaan lopen met 1C. Het eerste en tweede uur ging wel. Het derde en vierde gingen top. Maar toen ik het vijfde en zesde, en daarna het zevende en achtste wéér in dezelfde opstelling, wéér in een werkboek werken, verslapt mijn concentratie en ging ik lopen klieren. Vandaar dat ik de tijd in blokken van twintig minuten verdeel, met telkens een heel korte pauze ertussen." De Grote Denker van vandaag is Thomas van Aquino. Puntig en elegant schetst historicus Jasper in twintig minuten de grote lijnen en verschuivingen in het denken tussen de Oudheid van Plato en Aristoteles tot aan Thomas van Aquino, die dertien eeuwen later de leer van Aristoteles omvormde tot een Christelijk acceptabele vorm. Dat tenminste een deel van de eersteklassers het prima kan volgen, wordt duidelijk als hij vraagt hoe eerder Plato en zijn Ideeënleer passend gemaakt werden voor de Christelijke Middeleeuwen. Rijpma wordt enthousiast van de antwoorden: "Ja! Als jullie kunnen verzinnen dat die Ideeënwereld van ideale, onvergankelijke vormen lijkt op de perfectie van God, dan ben je hard op weg een Grote Denker te worden. Inderdaad, zo werd Plato als het ware overgoten met een Christelijk sausje en werd hij dé filosoof van de Middeleeuwen."

De Grote Denkers-vraag

In het derde blokje geen Socratisch gesprek, maar een Lagerhuisdebat. De klas wordt onwillekeurig in tweeën gesplitst. "Jongens, de stelling is simpel. Drie woorden: *ben je vrij?* Jullie zijn voor de stelling. En de anderen zijn tegen. Dit is een debat. Je wil je tegenstander overtuigen met betere argumenten. Overleg maar even."

Nu blijken de eerstejaarsgeesten nog niet dezelfde denkervaring te hebben als de vijfdeklassers: je bent niet vrij, omdat je altijd wel verplichtingen hebt of omdat er op radicale keuzes – niet naar school komen, een moord plegen, diefstal – een verbod staan. Rond die argumentatie blijft het debat een beetje cirkelen. Soms schijnt het begin van een mooie gedachtegang door: "Jullie zeggen dat je ook een paar plichten

hebt. Waarom ben je dan meteen niet vrij?“, stelt een voorstander van de stelling. Mooi, fluistert Jasper. “Ik vraag me af wat vrijheid is volgens jullie. Ik voel me ook vrij zónder iemand te vermoorden“, valt een klasgenoot bij.

In het laatste stukje van de les volgt er nog een vrije keuze: verder lezen in het boek, de samenvatting afmaken, in het periodeschrift werken, of: vast beginnen aan de huiswerkopdracht voor volgende keer. En die luidt: beargumenteer voor jezelf een antwoord op de vraag ‘ben je vrij?’ Precies dat is de Grote Denkers-vraag voor deze week.

Driftige pennen, nieuwe gedachtes

Een groepje van vier meiden gaat de opdracht in de centrale hal alvast maken. Twee meisjes beginnen driftig te pennen en vatten vast samen wat er gebeurd is. “Maar ik weet nog niet wat ik moet antwoorden, hoor. Jullie wel?” De twee anderen praten vooral door over wat ze gehoord hebben. “Niet vrij zijn, want je mag niet moorden of stelen...”, mijmert er één. “Maar ik zou niet eens de vrijheid willen hebben om te mogen moorden.

Want dan heeft ieder ander die vrijheid ook om mij te vermoorden. Dan zou ik me niet veilig voelen.”

“Ja, en wij hadden het er steeds over dat je niet vrij bent, omdat je leerplicht hebt.” Ze redeneert dat in Afrika, waar naar school kunnen veel minder vanzelfsprekend is, juist iedereen gráág naar school gaat. “Als we allemaal niet naar school gaan, krijgt ook niemand de kennis voor de hogere banen. Dan worden de hogere dingen niet meer ontwikkeld en dan val je terug naar een lager niveau van samenleven.” “Weet je”, slaat een ander haar schrift dicht, “Ik maak dit thuis wel af. Het is toch huiswerk. Maar minder dan normaal.”

Simon Verwer is leraar Frans, geschiedenis en filosofie. Ook is hij vertaler van het boek ‘Pedagogiek: de plicht om weerstand te bieden’ van de Franse pedagoog Philippe Meirieu, dat in ons meinummer besproken werd. Zie: phronese.vrijeboeken.com. Over Jasper Rijpma, zijn opmerkelijke weg naar het onderwijs en zijn nominatie voor de Global Teacher Prize, lees je hier meer: www.globalteacherprize.org/finalist/jasper-rijpma Foto’s p.24-26: Jord Visser Foto p.27: Geert Bors

Jasper Rijpma